

יסודות שקלים

שיעור שני

שיעור מחצית השקל

מקורות

- א. שמות ל, יב-יג; נחמיה י, לג
- ב. משנה שקלים פ"ב מ"ד; פירוש המשנה לרמב"ם, שם
- ג. ירושלמי שקלים ו. "דרכונות דינרין... לג' הפרשות"; תקלין חדתי, שם
- ד. רמב"ן שמות ל, יב "ורבותינו דרשו... משלשה פעמים בשנה"
- ה. רמב"ם הל' שקלים פ"א ה"ב-ו והשגת הראב"ד

רמב"ן שמות ל, יב

ורבותינו דרשו מכאן שלש תרומות מרבוי המקראות. וכן נראה ממה שאמר הכתוב: 'מדוע לא דרשת על הלויים להביא מיהודה ומירושלים את משאת משה עבד ה' והקהל לישראל לאהל העדות', יראה מזה כי משאת משה מצוה לדורות להביאו לבדק הבית אף על פי שלא ימנם, וכן בקרבנות כדברי חכמים. וכן כתוב: 'והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישיית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו, ללחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד השבתות החדשים למועדים ולקדשים ולחטאות לכפר על ישראל וכל מלאכת בית אלהינו'. מכאן מפורש שהיו מביאים שקלים בכל שנה לקרבנות ולבדק הבית:

ואמר 'שלישיית השקל', כי בימי עזרא הוסיפו עליהם, והיה שלישיית השקל עשר גרה. ובמס' שקלים שנינו שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלין דרכונות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעין, ובקשו לשקול דינרין. ופירושה כשעלו מן הגולה, מפני שהיה בדק הבית צריך להוצאות מרובות היו שוקלין דרכונות שהם גדולים מן הסלעים, והיה כל אחד שוקל דרכמון אחד, חזרו לשקול סלעים שלמים, חזרו לשקול טבעין, ומפורש בירושלמי שהוא פלגות סלעין, ובקשו לשקול דינרין ולא קבלו מהן, שיכול הצבור להוסיף ליתן יותר מחצי סלע, ובלבד שתהא יד כולן שוה כמו ששנינו במשנת מסכת שקלים, ומ"מ אין אדם רשאי לפחות וליתן פחות מחצי סלע בין יחיד בין רבים, כי אין כופר הנפש פחות מכן, כדכתיב זה יתנו וגו'. ובירושלמי אמרו בשלישיית השקל מכאן שאדם חייב באחריות שקלים שלשה פעמים בשנה, מכאן שאין מטריחין על הצבור יותר משלשה פעמים בשנה.

שיעור מחצית השקל מפורש בתורה:

זה יתנו כל העבר על הפקדים מחצית השקל בשקל הקדש, עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה'. [שמות ל, יג]

התורה קובעת כי יש לתת מחצית מ"שקל הקודש" שמשקלו הוא עשרים גרה. אם כן, שיעור מחצית השקל הוא עשרה גרה, ולכאורה זהו שיעור הכסף שיש לתת בכל שנה.

עם זאת, בספר נחמיה מוזכר שיעור אחר:

והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישיית השקל בשנה, לעבדת בית אלהינו. [נחמיה י, לג]

בנוסף, מדברי המשנה עולה שבמהלך השנים חלו שינויים בשיעור הכסף שיש לתת בכל שנה למקדש:

שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלין דרכונות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעין. בקשו לשקול דינרין ולא קבלו מהן. [שקלים פ"ב מ"ד]

המשנה עוסקת בארבעה סוגי מטבעות: דרכונות, סלעים, טבעין ודינרין. מבואר במשנה, שקביעת שיעור מחצית השקל השתנה במהלך השנים: היו זמנים בהם נתנו סכום הגדול מעשרה גרה (דרכונות סלעים וטבעין), אך לא היה ניתן לתת פחות מכך (דינרין).

השוואת המקורות מעלה שתי תמיהות:

- א. כיצד יש ליישב את ה"סתירה" בין הנאמר בתורה לכתוב בספר נחמיה? האם השיעור הוא מחצית השקל או שלישית השקל?
- ב. כיצד יש לכלכל את המשנה, ממנה עולה ששיעור הכסף נתון לשינויים, עם הכתובים הנוקטים שיעור קבוע ומוחלט?

ביישוב תמיהות אלו כותב הרמב"ן:

ואמר 'שלישית השקל', כי בימי עזרא הוסיפו עליהם, והיה שלישית השקל עשר גרה. ובמסכת שקלים שנינו: 'שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלין דרכונות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעין, ובקשו לשקול דינרין'. ופירושה: כשעלו מן הגולה, מפני שהיה בדק הבית צריך להוצאות מרובות היו שוקלין דרכונות שהם גדולים מן הסלעים, והיה כל אחד שוקל דרכמון אחד, חזרו לשקול סלעים שלמים, חזרו לשקול טבעין... ובקשו לשקול דינרין ולא קבלו מהן, שיכול הצבור להוסיף ליתן יותר מחצי סלע, ובלבד שתהא יד כולן שווה כמו ששנינו במשנת מסכת שקלים, ומכל מקום אין אדם רשאי לפחות וליתן פחות מחצי סלע בין יחיד בין רבים, כי אין כופר הנפש פחות מכן, כדכתיב 'זה יתנו' וגו'.

[רמב"ן שמות ל, יב]

הרמב"ן טוען כי שיעור "שלישית השקל" שבזמן עזרא היה שווה עשרה גרה, כשיעור מחצית השקל של תורה. על כך מוסיף הרמב"ן, שאמנם נאמר "העשיר לא ירבה והדל לא ימעט", אך איסור זה אינו קיים כאשר כל הציבור נותן סכום גבוה משיעור מחצית השקל של תורה. על פי זה מבאר הרמב"ן את המשנה דלעיל: בזמן בית שני היו נותנים סכום הגבוה ממחצית השקל, אך לא היה ניתן לפחות ממנו.

לעומת דברים אלו, הרמב"ם כותב בביאורו למשנה:

הנלמד מכל זה שהשקלים אין להן קצבה ידועה, אלא הם חצי שקל איך שיהיה המטבע.

[פירוש המשנה לרמב"ם שקלים פ"ב מ"ד]

לפי דבריו, שיעור הכסף המחויב בכל שנה אינו עשרה גרה אלא מחצית השקל מן המטבע היוצא באותו הזמן. בשל כך, בעקבות שינוי המטבע משתנה גם שיעור מחצית השקל.

על פי שיטתו זו כותב הרמב"ם בהלכות שקלים:

מחצית השקל זו מצותה שיתן מחצית מטבע של אותו הזמן אפילו היה אותו מטבע גדול משקל הקדש. ולעולם אינו שוקל פחות מחצי השקל שהיה בימי משה רבינו שהוא משקלו מאה וששים שעורה. בזמן שהיה המטבע של אותו זמן דרכונות היה כל אחד ואחד נותן במחצית השקל שלו סלע, ובזמן שהיה המטבע סלעים היה נותן כל אחד במחצית השקל שלו חצי סלע שהוא שני דינרין, ובזמן שהיה המטבע חצי סלע היה כל אחד ואחד נותן במחצית השקל אותו חצי הסלע. ומעולם לא שקלו ישראל במחצית השקל פחות מחצי שקל של תורה. [הל' שקלים פ"א ה"ה-ו]¹

אמנם, לפי זה יש לשאול: הואיל והשיעור הוא מחצית מן המטבע היוצא באותו הזמן, מניין שלא ניתן לפחות ממחצית השקל של תורה (=עשרה גרה)?

¹ ועי' ראב"ד [שם] המשיג על הרמב"ם ומפרש כרמב"ן.

ישוב לכך מופיע בסוגיית הירושלמי²:

בקשו לשקול דינרין קרטין ולא קבלו עליהן. מן הדא, 'והעמדנו עלינו מצות לתת שליטת השקל בשנה לעבודת בית אלהינו'.
[ירושלמי פ"ב ה"ג]

הירושלמי מבאר כי המקור לכך שלא ניתן להביא פחות ממחצית השקל של תורה הוא מהכתוב בספר נחמיה: "והעמדנו עלינו מצות לתת שליטת השקל בשנה" וכו'.

רבי ישראל משקלוב בפירושו 'תקלין חדתין' כותב בביאור דברי הירושלמי:

והעמדנו עלינו מצות – מדקאמר 'והעמדנו', דמשמע שנחמיה ובית דינו היו צריכים להעמיד הדבר. וליכא למימר שהיו נמנעים לגמרי ממה שכתוב בתורה, אלא על כרחך שהיו רוצים להביא מחצית המטבע היוצאה אף שהיא פחותה ממחצית השקל דאורייתא, והעמידום לתת שליטת השקל, שהוא יו"ד גרה, דהיינו מחצית השקל האמור בתורה.

[תקלין חדתין שם, ד"ה והעמדנו]

מדבריו משתמע שמדין תורה די להביא מחצית מן המטבע היוצא באותו הזמן, אך נחמיה ובית דינו קבעו שאין להביא שיעור הפחות ממחצית השקל של תורה³.

מן האמור עולה כי בין הראשונים קיימת מחלוקת בשני עניינים:

א. בשיעור מחצית השקל: האם שיעור מחצית השקל נקבע לפי המטבע היוצא או לפי המטבע של תורה.

ב. בדין הוספה על מחצית השקל: האם בכוח הציבור לקבוע סכום גבוה יותר ממחצית השקל.

קודם שנעמוד על מחלוקת הראשונים, נדון ביסוד הדבר. בניגוד לשיעור מחצית השקל שהשתנה במהלך הדורות, שיעור פדיון הבן לא השתנה, ושיעורו קבוע חמישה סלעים. ההסבר להבדל בין שקלים לפדיון הבן הוא פשוט. פדיון הבן זוהי גזירת הכתוב, שהתורה ציוותה את אבי הבן הבכור להביא חמישה סלעים לכהן, ומכיוון שזוהי גזירת הכתוב השיעור אינו משתנה במהלך הדורות. לעומת זאת, במצוות מחצית השקל יש ממד כלכלי – לספק את הממון הדרוש לצרכי המקדש. לכן, היות ושיעור הכסף ושוויו משתנים במהלך הדורות, מסתבר שגם שיעור החיוב במס השנתי לצרכי המקדש ישתנה בהתאם למטבע היוצא באותו הזמן.

על פי דברים אלו, שיטת הרמב"ם פשוטה וברורה: יש להביא לפי ערך המטבע היוצא, מכיוון שעמידה במטרת מחצית השקל כמימון צרכי המקדש אפשרית רק כשערך השקל מתאים לערך הכסף העכשווי⁴.

ניתן היה להבין כי גם הרמב"ן אינו חולק על ההבחנה העקרונית בין פדיון הבן למחצית השקל, אך הוא חולק על הרמב"ם בהבנת שיעור התשלום שקבעה התורה. לשיטתו, התורה לא קבעה שיש לתת מחצית מן המטבע היוצא באותו הזמן, אלא היא קבעה את שיעור החיוב המינימלי לצרכי המקדש (=עשרה גרה) בלבד. באופן זה, נמסר הדבר לחכמים לקבוע מהו צורך המקדש בזמנם, ועל פי זה הם קובעים את שיעור הכסף שיש להוסיף על הסכום שקבעה התורה. אמנם, מדברי הרמב"ן נראה ששיטתו מבוססת על טעם שונה:

² הדברים מבוססים על הבנת התקלין חדתין בסוגייה; ועי' קרבן העדה [שם] – וביתר הרחבה בשיירי העדה [שם] – לדרך שונה בביאור דברי הירושלמי.

³ בדברי הרמב"ם לא מפורש שזהו דין דרבנן. בהל' ה' כותב הרמב"ם באופן סתמי: "ולעולם אינו שוקל פחות מחצי השקל שהיה בימי משה רבינו". מבואר שיש מניעה הלכתית, שמקורה ותוקפה אינו מפורש, לתת פחות ממחצית השקל של תורה. לעומת זאת, בהל' ו' כותב הרמב"ם: "ומעולם לא שקלו ישראל במחצית השקל פחות מחצי שקל של תורה". בהלכה זו הרמב"ם אינו מדבר על מניעה הלכתית אלא על תיאור מציאותי. ואכן, בפירוש המשנה [שם] כותב הרמב"ם: "בקשו לשקול דינרין... ולא הסכימו בני אדם לכך", ומפשט דבריו נראה שאין זה איסור אלא חוסר הסכמה של הציבור, וצ"ע.

⁴ דברים אלו בשיטת הרמב"ם אינם עולים יפה עם דברי המשנת יעקב [הל' שקלים פ"א ה"א] שהובאו בשיעור שעבר, שלשיטת הרמב"ם מצות מחצית השקל אינה באה מחמת הצורך במקורות מימון לצרכי המקדש, אלא נתינת הכסף מהווה מגמה מצד עצמה. לפי דבריו יש לבאר את שיטת הרמב"ם באופן מעט שונה: מצות מחצית השקל היא לתת בכל שנה מעין 'מס' לה', ומסברה מצוה זו – שהיא בעלת אופי ממוני – משתנית על פי המטבע היוצא באותו הזמן.

ומכל מקום אין אדם רשאי לפחות וליתן פחות מחצי סלע בין יחיד בין רבים, **כי אין כופר הנפש פחות מכן**, כדכתיב 'זה יתנו' וגו'.
[רמב"ן, שם]

מלשון הרמב"ן נראה שהוא חולק מכל וכל על החילוק בין שקלים לפדיון הבן. לדבריו, כפי שמצות פדיון הבן היא גזירת הכתוב, כך מצות מחצית השקל היא גזירת הכתוב, ומטרתה היא להוות 'כופר נפש'. משום כך, קיום מצות מחצית השקל נעשה בכל הדורות במחצית השקל של תורה.

לפי דרכו של הרמב"ן יש להסתפק בגדר חיוב הבאת הכסף מעבר למחצית השקל. ניתן להבין שקיום מצות מחצית השקל נעשה בנתינת מחצית השקל של תורה בלבד, והכסף הנוסף אינו ניתן כמחצית השקל אלא כחיוב נוסף שהטילו חכמי הדור על הציבור. לעומת זאת, ניתן להבין כי גם חובה זו היא בכלל מצות נתינת מחצית השקל. הבנה זו מבוססת על הטענה שיש שני קיומים במצות מחצית השקל: 'כופר נפש' ומימון צרכי המקדש. נתינת 'כופר נפש' מתקיימת בנתינת מחצית השקל של תורה, אך החובה לממן את צרכי המקדש מחייבת לתת את הסכום שקבעו חכמי הדור לצורך המקדש, ואף חובה זו היא בכלל מצות מחצית השקל.

לתגובות ולהערות: רם יונתן ליפשיץ

ramyonatans@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל
ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל